

NYELVTÖRTÉNET – TÖRTÉNETI TÓTAN: GYAKORLÁS

GYAKORLÁS

APRÓ

- Milyen tőtípus?

apró ~ *apraja*, *mező* ~ *mezeje* típus ☺

- Hogyan alakult ki az *apró*~*apraja*?

tr. **apráy* > **apráu* > *apró*

**apráyá* + *i* 'apró, az övé = apraja' > *apráyá* > *apraá* > *aprajá* > *apraja*

TETŐ ~ TETÉZ

- Milyen tőtípus?
- Hogyan alakult ki *teté*- tő?

Mint a *bíró*~*bírá*-(*k*) típusban az utóbbi: az intervokális γ kiesése után nem hiátustöltés következett, hanem hosszú hangga olvadt a két mgh: *teteye+z* > *tetee-z* > *tetéz*

HÓ ~ HAVAS

V-s tő (hangszín- és időtartam-váltakoztató, vö. *apró* ~ *apraja* – az ugyanilyen, csak nincs *v*-s töve). Intervokális helyzetű β hiátustöltése.

FA ~ FÁT

Hangzórövidítő, szóvégi *á*, *é* rövidülése a 13. századtól.

FODOR ~ FODROS

Hangzótoldó-hangzóvesztő.

Eltűnt tövéghangzó + kétnyíltszótagos tendencia (*fodoros* > *fodros*) VAGY bontóhang a msh-torlódás feloldására

ÉNEKEL ~ ÉNEKLE-K

l. az előző pontot (5.)

ÁD~ADO-

Hangzónyújtó. Tövéghangzó eltűnése + pótlónyúlás.

ökor ~ ökröt (= korom ~ kormot (hangzóvesztő) típus)

ökor: *ükür* > *ökor*

ükürüt > *ükrüt* > *ökröt*

síralom~síralmas (= szerelem ~ szerelmes (hangzótoldó) típus)

sírolm

sírolm+ban > *síralmban* > *síralomban*

(érdekességképpen: WinklK. 158: *síramban* – az első msh esett ki, innen hibás elvonással lett a *síram* szó 1831-ben felelevenítve; vagy a 2. msh-t hagyták ki, NySz.: *síralban*)

nyak (~ nyakát) (= hangzórövidítő tő)

A szóvégi *á*, *é* rövidülése:

nyaka + *i* > *nyakai* > *nyaká* > *nyaka*

zúza ~ zúzaja (= apa~apja típus)

A tő Bárczi szerint biztosan birtokos személyjeles eredetű. Vö. *májája*, *szarvája* alakok.

zászló ~ zászlaja (=apró~apraja típus)

Hiátustöltés a mgh-s toldalékos alakok esetében.

A szótári alakok esetében szóvégi vokalizálódás.

idő ~ idén (= bíró~bírák típus)

idevaló még: *ó ~ á, ú ~ á, ő ~ é, ű ~ é* váltakozás (*forró ~ forrás, méltó ~ méltán*)

FONTOS: gyapjú ~ gyapjas (= borjú ~ borjas(s) típus)

Itt lényegében **véghangzóhiányról** van szó (FIGYELEM, MI VÉGHANGZÓVESZTŐNEK A HAL ~ HALAK TÍPUST VETTÜK, NEM EZT!): a *borja* alakban az *-a* bszj., tehát a tő a *borj-*.

Ugyanide való még: *hosszú ~ hosszan, hosszát, lassú ~ lassabb, lassan, ifjú ~ ifjan, varjú ~ varjak*.

Bárczi szerint az alapalak könnyen magyarázható (l. a *a* vett elhasonulás + nyomatékcseré /Bárczi nyomatékeltolódásnak hívja/ megoldást). Nehezebbnek tartja a *borja, borjas* alakot. Több megoldást tesz fel:

1. a szabályos *burëu* változat behatolt analogikusan a képzős-ragos alakokba: *burëu + a (s)*, ahol az intervokális helyzetű *u > β*, azaz *borëβa(s)*, innen a *β* kiesett, és a helyére hézagöltő *j* került: **borëa(s) > borëja(s)*, majd Horger-tv.: *borjas*.
2. Horger: a **borëa(s)* alakban a mgh előtti *ë j* -vé gyöngült, s így keletkezett a végős alak, akárcsak az *Andreasból Andorjás*. Bárczi szerint ez hangtörténetileg lehetséges.
3. A *buráyá* és *buráyás* alakból kiesett a *γ*, a *boraa, boraas* hangtöltő *j*-t kap.

Mi a helyzet a *fiú ~ fiam, fiad, fia* stb. alakokkal?

1. A *fiú (~fió)* alakban az *-ú (~ó)* kicsinyítő képző (< fgr. **k, *p, *m, *η*), de ez a *fiam, fiad fia, fiat* alakokból hiányzik, vagyis:
2. azonosan fejlődött a *borjú ~ borja* alakokkal:

jó ~ java-

v tövű névszók

**jaβs > *jaβ > jaυ > jó* (a másik vonalon az intervokális helyzetű *β > v* lesz, vagy a *γ*-t pótolja *v* hiátustöltő).

Ide tartoznak még:

lé ~ leves

tő ~ tövek

hó ~ havazik

hő ~ hevül

keserű ~ keserves

szó ~ szava: *szaβs + -j > száβá > szava*

tó ~ tavi: alapalak itt is: *taβs*

Fontos, hogy a *v*-tlen csonka tő szerepel a fiatalabb ragok (*ban, ra, tól, hoz, nak, nál, ért, vel* stb.) vmint a *vá, vé* és a fiatal képzők (*ság*) előtt: *hóban, lóra, tótól, szóhoz*. De az analógia sokszor régebbi eredetű toldalékok előtt is átformálta a tövet: *tóig (tavig helyett)*, ill. *ódon, bús, hűn, szól*.

Bárczi szerint a következő verziók lehetségesek a *-v* tövű névszókban belül:

EGYTAGÚAK:

- *ó, ő, é* végű csonka tő és *v* előtt alacsony nyá. mgh: *hó (hava-s), jó (java-s), ó (avas), só (sava-nyú), szó (szavak), tó (tavas), hő (heves), lé (~ leves), R. é (évek)*.
Kialakulásuk: **jaβδ*; **kiβδ*; **tiγδ*

Az analógia itt is próbált kiegyenlíteni: *só – sós, sót*, de *sava-borsa, jó, jók, jót*, de *java, javak* (jelentéskülönbséggel), *szó – szavak ~ szók* (l. *szabδ*)

- *ó, ú, ő, ű* végű csonka tő, a teljesben középső nyá. mgh van: *ló, kő, ő, tő, bő, cső* – de ezek esetében magas nyá. mgh-t tételezünk fel, mert ebből magyarázhatóak meg leginkább a mai nyj-i alakváltozatokat (*lú, kű, ű 'ő', tű, bű* stb.). A változás: *luβδ > luva- > lova-* (az *ű* esetébe: *küve- > köve-*, *iü* diftongus esetében *-iβδ > üve- > öve-*)
- *ú, ü*-re végződő csonka tő, a teljes tőben *v* előtt magas nyá. mgh van: *szú, fű, hű, nyű, szű, bú, bű*. Ezek a mgh-k nyíltabbá nem váltak, a szokásos változás zajlott le: *uu ~ uva; iü ~ üve; iü > iüü > ive*

Analógia: a szív terjedt el a régi *szú* helyett, a teljes tő hatott az *év, öv* alakokban, de a csonka tő hatott a *bűvös* esetében, és hasadás a *hű ~ hív* esetében.

TÖBBTAGÚAK:

- *ú, ű, u, ü, ó, ő, é*: **hamu, daru enyű ~ enyves, fenyő ~ fenyves, keserű ~ keserves, könnyű ~ R. könnyebb, nyj. könyű 'könyv' ~ könyvek, magú ~ magvak, nedű ~ nedves, nyelv ~ nyelvet, odú ~ odvas, ölyű ~ ölyvek, sanyarú ~ sanyarvas, sűrű ~ R. nyj. sűrven ~ sűrjen, szarú ~ szavas, tetű ~ tetves, tol(lú) ~ tolvás**

Itt is a teljes tő *v*-je *β*-ra vagy *γ*-ra megy vissza, mely előtt a legtöbbször magas nyű. mgh (*i*, veláris *i*, *u*) volt, ami a Horger tv hatására rendszeresen kiesett (igen korán): *fenyeeves > fenyves, homuvas > homvas*.

a (*könyű*) *könyves > könnyes* változás oka: a nazális és a *v* hasonul.

Analógia: csonka tőben is *v*-s alakokat honosított meg: *enyv, könyv, ölyv, nyelv, örv*, ritkábban a csonka tövet: *könyű, sűrű, sanyarú*. Vagy épp ingadozás: *falvak~faluk, odva~odút, hamva~hamuja, tetvek~tetűk*.

IGETŐVEK:

Gyakorlás:

Kérdés: hol keressük a tőváltakozást az igék esetében?

Tőtípusa válogatja, de ajánlott mindig megnézni:

- kij. mód jelen idő alanyi ragozás E/3.: *alsz-ik*
- fnin-i alak: *alud-ni*
- folyam. mnin-i alak: *alv-ó*

Hangzónyújtók

vész ~ veszünk

tész, légy, végy (felsz. mód alanyi ragozás E/2. sz-ben van csak meg a hossz váltóhang a mai köznyelvben), de kij. módban is volt 2. és 3. személyben, az *ir*-i nyelv még ismeri: *léssz, téssz, léssen, téssen, véssen*.

Kialakulás: *kelü > kel > kél*, s mivel ragok előtt megmaradt a tővéghanzó, ott nem történt nyúlás.

I. még Bárczi-könyv